

NEKI PROBLEMI EMPIRIJSKE IDENTIFIKACIJE SLOJNE STRUKTURE DRUŠTVA

Duško Sekulić
Filozofski fakultet, Zagreb

U radu se raspravlja o nekim implikacijama različitih pristupa empirijskom istraživanju stratifikacione strukture. Uobičajeni način gdje se polazi od određene vizije te strukture pa se ona indirektno testira preko indikatora kao što su stavovi i vrijednosti, nosi u sebi pretpostavku koju istraživači često ne ekspliciraju. Naime takvim pristupom nužno moramo dobiti veći broj paralelnih stratifikacionih struktura i onda se otvara pitanje po kojem kriteriju jednu strukturu smatramo valjanijom od druge. Naravno, može se poći i od paralelizma struktura kao objektivnog svojstva stvarnosti iako to istraživači najčešće ne ekspliciraju na taj način.

Autor se zalaže za više induktivne pristupe gdje bi se na primjer korištenjem taksonomske ili faktorske analize dobili vjerniji odrazi »objektivno postojećih struktura«. No i u takvim se pristupima strukture formiraju samo unutar onog seta indikatora kojeg smo upotrijebili pa uvijek ostaje pretpostavka da novi skupovi indikatora daju i nove strukture.

Društvena struktura je konglomerat društvenih grupa. Svaka društvena grupa je takav agregat pojedinaca koji ima neki set svojstava koje ih čini međusobno sličnima i istovremeno različitima od drugih grupa. Ti setovi svojstava mogu naravno biti objektivne karakteristike ili pak subjektivna stanja svijesti. Stratifikacija je karakteristika da se grupe nalaze u međusobnom odnosu superiornosti ili inferiornosti, kao one koje su »više« ili »niže«, kao one koje kontroliraju druge ili one koje su kontrolirane, kao privilegirane i deprivilegirane.¹ Ili, se, kako to sumira Ossowski², ispod različitih aspekata dihotomije klasne strukture društva nalaze tri osnovna aspekta ove dihotomije: oni koji vladaju i oni kojima se vlada, bogati i siromašni, i oni koji rade i oni za koje se radi.

Stratifikacija društvenih grupa (kao i unutargrupna stratifikacija) je univerzalni fenomen kojeg nalazimo u svim društvima. Ideja klasne strukture je ona koja kaže da postoji jedan tip stratifikacije među grupama koji determinira sve ostale tipove. (Ako je dominantna stratifikacija bazirana na vlasništvu onda je stratifikacija bazirana na položajima u političkom siste-

mu izvedena iz ove bazične stratifikacije.) Ideja o diferencijaciji i autonomizaciji pojedinih sektora društva znači da se formiraju paralelne stratifikacije koje nisu determinirane nekom bazičnom stratifikacijom. Ne ulazeći dalje u ove diskusije, ono što se sigurno može konstatirati jest veliki broj grupa koje se međusobno preklapaju i nalaze se u međusobnom hijerarhijskom odnosu. Pitanje koje me ovdje zanima jest: kako empirijska sociologija pristupa tom fenomenu stratifikacije tj. koji su dometi a koje granice empirijskog izučavanja socijalne strukture i stratifikacije.

Prvi problem pred kojim se nalazimo je očito identifikacija kriterija (indikatora) pomoću kojeg ćemo neorganizirani splet grupa i pojedinaca koji nas okružuju razvrstati u grupe koje imaju stratifikacijsko značenje — tj. nalaze se u nekom međusobnom odnosu »gore« i »dolje«. (Ja ovdje govorim o jednom indikatoru iako je to uvijek u empirijskim istraživanjima neka specifična kombinacija većeg broja indikatora — no ovdje me ta tehnička pitanja kombinacije indikatora u indekse ne zanimaju.) Svakako izbor indikatora ovisi o teorijskoj konstrukciji od koje polazimo. Razvrstavanje pojedinaca (ili grupa)³ na temelju izabranog indikatora daje nam stratifikaciju (ako već sam indikator ima obilježje hijerarhičnosti). Npr. domaćinstva prema prihodu daju jasnu stratifikaciju. Međutim u navedenom primjeru kao i u svim sličnim slučajevima imamo posla sa onim što Sorokin zove nominalnim stratumom ili statističkim stratumom. Stratifikacija grupa (u ovom slučaju domaćinstava) postavlja pred nas problem radi li se tu o jednostavnom slučaju kontinuirane varijable ili tu možemo identificirati grupe. Jedan je način da se zadržimo kod postojećeg indikatora pa domaćinstva dijelimo u neke grupacije prema prihodu. To može biti učinjeno arbitrarno pa se grupom proglaše ona domaćinstva koja spadaju u kategoriju prihoda od-do, ili to može biti učinjeno na temelju empirijske distribucije da se grupama proglaše domaćinstva koja gravitiraju oko nekih »prirodnih« većih nakupina ili diskontinuiteta u frekvencijama. Drugi je način da pokušamo naš indikator testirati pomoću nekog drugog indikatora npr. prihod domaćinstva povezivati sa sviješću o zajedništvu pa vidjeti da li kategorije prihoda korespondiraju sa sviješću o uzajamnoj sličnosti, ili »objektivnim« kriterijem druženja i slično.

No, dok je ovaj razmatrani problem relativno jednostavan i rješava se unutar diskusija o valjanosti indikatora i konceptualizacije pojmova i njihove operacionalizacije u empirijske indikatore, drugi je problem daleko složeniji. Naime, često se polazi od neke teorijske konstrukcije o grupama i njihovim međusobnim odnosima i onda ta teorijska konstrukcija predstavlja polaznu točku za empirijsko istraživanje. Uzmimo za primjer dva istraživanja: prvo je ono M. Popovića i suradnika⁴ a drugo je projekt Socijalna struktura i mobilnost.⁵ Zadržimo se na prvom istraživanju. U uvodnom se poglavlju, nakon teorijskog razmatranja o strukturi dolazi do sljedećeg zaključka: »Ako su u osnovi tačna predhodna razmatranja, možemo pretpostaviti da u jugoslavenskom društvu žive sledeći slojevi«; i onda se oni nabrajaju: politički i privredni rukovodioci, srednji slojevi koji se sastoje od inteligencije i administrativnih službenika kao dva podsloja, zatim neposredni proizvođači tj. radnička klasa i konačno slojevi privatnih

vlasnika koji se dijele na poljoprivrednike, seljake-radnike i zanatlije. Osnovna je hipoteza čitavog rada da se »svi navedeni slojevi razlikuju međusobno prema interesima, stilu života, klasno-slojnoj svesti, i prema vrednosnim orijentacijama...« (str. 41). Implicitno je sadržano u toj hipotezi da ako se takve razlike ne bi našle onda nešto i sa teorijom slojeva »nije u redu«, tj. sami navedeni slojevi bili bi dovedeni u pitanje. Drugim riječima, razlike u interesima, stilu života, klasnoj svijesti itd., služe i kao potvrda teorijske pretpostavke o slici slojne strukture društva. Ako takve razlike nema onda i slojevi ne postoje tako kako su pretpostavljeni nego realno, »empirijski« postoje samo slojevi međusobno različiti među kojima se takve razlike u empirijskom istraživanju mogu naći. I zaista je u daljnjem empirijskom dijelu istraživanja nađeno da se navedeni slojevi razlikuju u interesima (istraživanje S. Bolčić), u stilu života (V. Pešić), u percepciji klasne strukture i klasnoj samoidentifikaciji (M. Janičijević), prema vrijednosnoj i ideološkoj orijentaciji (D. Pantić). Iz takvih se nalaza onda u zaključnom dijelu studije (autor M. Popović) između ostalog kaže: »... svi su značajni nalazi potvrdili generalnu hipotezu našeg istraživanja... da u jugoslovenskom društvu... zaista postoje četiri osnovne grupe slojeva — politički i privredni rukovodioci, srednji slojevi stručnjaka i službenika, neposredni proizvođači (manuelni radnici), i razne kategorije privatnika u selu i gradu — koji se kao **posebne društvene grupacije** međusobno razlikuju po svom društvenom položaju, prema interesima, stilu života, slojnoj svesti i po usvojenim vrednostima, (ideološkim) orijentacijama...« (str. 408).

Zamislimo se malo nad implikacijama takvog zaključka. Tu su dakle tvrdi da ti slojevi »realno postoje«, da je potvrđena hipoteza da je slojna struktura društva upravo tako konstituirana kako to hipoteza tvrdi. Od toga, pa do tvrdnje da je »otkrivena« prava slojna struktura društva, samo je jedan korak. U stvari, time je implicirano da je ta slojna struktura karakteristična za ispitivano društvo a time implicitno i to da su neke drugačije vizualizacije slojne strukture društva »pogrešne« jer se pokazuje da se slojevi sadržani u hipotezi razlikuju po ovim svojstvima pa prema tome oni postoje kao međusobno različiti slojevi. Slijedeći ovakvu logiku zaključivanja mogli bismo pretpostaviti slijedeće. Nešto drugačija klasno-slojna struktura koja je dana u drugom spomenutom istraživanju (Društvena struktura i mobilnost) bit će također podvrgnuta empirijskoj verifikaciji vrlo sličnog tipa kao i u istraživanju provedenom u Srbiji. Mogući ishod je da se pretpostavljeni slojevi međusobno ne razlikuju u dimenzijama u kojima se ispituju njihove međusobne razlike (što je inače vrlo malo vjerojatan rezultat) ili pak da se nađu razlike među slojevima. Slijedeći zaključivanje kod Popovića onda bismo mogli reći, to je »prava« slojna struktura promatranog društva. Ali stvar je u tome da su obje slojne strukture, dane u hipotezi, različite. Da li nalaz — da je druga empirijski verificirana — znači da nešto sa prvom nije u redu i obratno? (Ovdje zanemarujemo tip objašnjenja da se prvi rezultat odnosi na Srbiju a da će se ovaj drugi pretpostavljeni odnositi na Hrvatsku — polazimo od pretpostavke da se radi o istom društvu pa prema tome o dijagnozi istog tipa slojne strukture.) Mislim da se tako nešto ne može tvrditi tj. na temelju

upotrebljene metodologije obje slojne strukture jednako su »istinite« bez obzira što su međusobno različite. Drugim riječima, ovakav način testiranja hipoteze o slojnoj strukturi društva daje nam veći broj paralelno postojećih slojnih strukturiranja koji imaju jednak stupanj istinitosti. Uostalom, da bismo potkrijepili taj zaključak nije potrebno suprotstavljati dva istraživanja i njihove rezultate. Uzmimo opet ovo istraživanje M. Popovića i suradnika. Na nekoliko mjesta u tekstu imamo »testiranje« i drugačije hipoteze o slojnoj strukturi iako to autori direktno ne ekspliciraju. Na primjer, u dijelu istraživanja o interesima, S. Bolčić, osim što ispituje razlike u interesima između pretpostavljenih slojeva, ispituje također i međuzavisnost interesa i »drugih dimenzija društvenog položaja« — to su: materijalni položaj, obrazovanost i članstvo i funkcije u SK. I sve ove tri dimenzije također pokazuju različitost interesa među grupama koje su različite na svakoj od tih dimenzija a samo se djelomično preklapaju sa pretpostavljenim slojevima. Da li je onda realnija slojna diferencijacija koja barata sa pretpostavljenim slojevima koji su prikazani na početku, ili su možda »realnije« slojne strukture koje ovdje ispituje Bolčić? Bilo koji »empirijski« kriterij bi nam možda pokazao da neka od »dimenzija društvenog položaja« jače razlikuje slojeve nego pretpostavljeni društveni slojevi.⁶ Da li je to razlog da kažemo da je razvrstavanje pojedinaca na toj dimenziji »realnija« slojna struktura nego oni pretpostavljeni slojevi?

Na koncu nije ni zanemarivo tehničko pitanje do kojeg stupnja idemo u dezagregiranju podataka. Koliki ćemo broj grupa dobiti ovisi o tome do koje mjere dezagregiramo podatke. Na primjer na istim podacima (str. 106) »rad« kao osnovnu interesnu orijentaciju ima 40% nečlanova SK i 30% članova SK. Prema tome na temelju tog kriterija možemo govoriti o dvije osnovne skupine. Međutim daljnja diferencijacija članova nam pokazuje da takvu interesnu orijentaciju kao primarnu ima 25% članova SK sa funkcijama u OOSK a 33% onih sa ostalim funkcijama, itd.

Ostajući u okvirima empirijske sociologije možemo reći da za rekonstrukciju društveno slojne strukture imamo na raspolaganju ipak preciznije tehnike koje nam mogu preciznije odgovoriti na pitanje »koje su to stvarno prisutne grupe«. Ovdje prvenstveno mislim na taksonomsku analizu koja do sada u istraživanjima toga tipa nije upotrebljavana. Ona je nedavno upotrijebljena u jednom drugom istraživanju u obradi podataka o vrijednosnim orijentacijama omladine.⁷ Tamo je taksonomska analiza korištena da se ispitanici razvrstaju u distinktivne skupine s obzirom na vrijednosti koje usvajaju. Takav je tip analize mnogo precizniji u davanju odgovora na postavljena pitanja od jednostavnog utvrđivanja da li se predstavljene grupe razlikuju među sobom po stavovima, vrijednostima i sl. U tehničkom smislu, analiza koju upotrebljavaju Popović i suradnici ostaje na istom stupnju kao i Jerbić, Čulig i Fanuko kada uspoređuju tri grupe omladinaca, učenike, studente i mlade radnike i dobivaju razlike u njihovim vrijednosnim orijentacijama. Međutim oni iz toga još ne zaključuju da se slojna struktura sastoji od ove tri grupe nego taksonomskom analizom dobivaju nešto veći broj grupa. Naravno niti taksonomska analiza nam ne daje jedan jedini mogući oblik stratifikacije. S obzirom na niz varijabli koje uvrštavamo u naše istraživanje možemo pomoću taksonomske

analize dobiti također veći broj načina grupiranja. Daljnje pitanje je hijerarhija kod taksonomske analize. Mi kod zamišljanja stratifikacije uvijek imamo u vidu jednu dimenziju na kojoj se dobivene grupe mogu poredati u jasnom poretku od neke točke »gore« prema nekoj točki »dolje«. Taksonomska analiza nam daje distinktivne grupe ali ne i jasnu jednodimenzionalnu hijerarhiju, no to čak više odgovara odnosima u svijetu koji nas okružuje.

Kako god postavili stvari dolazimo do zaključka da je društveni realitet kojeg ispituujemo na ovaj način nužno pluralističan, tj. da se sastoji od niza paralelno postojećih hijerarhijskih poredaka među grupama, a koji ćemo od tih hijerarhijskih poredaka »otkriti« ovisi o upotrebljenom instrumentariju. Na taj način samo dalje razvijamo onu Sorokinovu početnu ideju spomenutu na početku ovog kratkog eseja, gdje on daje jedan pokušaj klasifikacije ovog pluralizma hijerarhija. Ono što naravno u takvom načinu istraživanja ne uzimamo u obzir, to je historičnost. Naime, uvijek na taj način dobivamo presjeke struktura u vremenu iz čega naravno još ništa ne slijedi o dinamici tih struktura. Ali ako imamo takve presjeke u više vremenskih točaka i promjene u strukturi koju dobijemo možemo smisljeno vezati uz neke promjene u »okolini« promatranog sistema stratifikacije, tada su učinjeni prvi koraci u približavanju dinamičkoj analizi.

BILJESKE

1. P. Sorokin: *Society, Culture and Personality*, Harper and Roe, 1947.
2. S. Ossowski: *Klasna struktura u društvenoj svijesti*, Naprijed, Zagreb.
3. Najčešće se polazi od pojedinca kojega se onda na temelju nekih kriterija svrstava u grupu.
4. M. Popović, S. Bolčić, V. Pešić, M. Janičijević, D. Pantić: *Društveni slojevi i društvena svest*, Beograd, 1977.
5. U radu koji predstavlja teorijski uvod u analizu socijalne strukture koji je analogan teorijskom uvodu M. Popovića, »Teorijsko-hipotetički okvir za istraživanje klasne reprodukcije Jugoslavenskog društva« od M. Lazića pretpostavlja se nešto drugačija klasna-slojna struktura: politički rukovodioci, ostali rukovodioci u privredi i neprivredi, zatim dvije grupe stručnjaka u danom teorijskom kontekstu posrednih klasa i to koje proizlaze iz »potrebnog rada« i »sistemskog rada«, rutinski službenici, VKV/KV, radnici, PKV/NKV radnici, obrtnici-privatnici, seljaci.
6. U ovom konkretnom slučaju izgleda da bi obrazovanje čak jasnije predstavljalo slojnu diferencijaciju nego pretpostavljeni slojevi.
7. B. Čulig, N. Fanuko, V. Jerbić: *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih*, CDD, Zagreb, 1982.

Duško Sekulić

**Some Problems of the Empirical Identification of the
Social Structure of Society**

The author discusses some implications about different empirical approaches to the investigation of stratification structure of society. The usual way of research consists of a certain vision of the concrete structure which a researcher has in mind. This vision is then tested using different indicators as values, opinions, etc. But, using this criterias one must get not only one but many parallel stratification structures which than opens the question: to which criterias one structure is supposed to be more valid than the others? It is possible of course to start with the parallelism of structures as an objective quality of the reality, even researchers very rarely explain the problems on that way.

The author stresses the importance of more inductive approaches in which the use, for example of the taxonomic or factor analysis will result in more reliable results of the "objectively existing structures". But, even in these approaches, structures are formed only within the set of indicators which one has used and therefore the assumption like this is allways valid: new clusters of indicators will give also new structures.

Translated by
O. Čaldarović